राधा-कृष्णाची गीतं

प्रेमीजनांना आपल्या भावना व्यक्त करण्यासाठी नेहमीच राधा-कृष्णाच्या गीतांचा आधार घ्यावासा वाटतो. कारण राधा-कृष्णाचं प्रेम दिव्य, अलौकिक असंच होतं.

□ अजित पोपट

गावातला भोळा-भाबडा तरुण भुवन. गावात आलेल्या ब्रिटिश तरुणीशी तो खेळीमेळीने वागतो. त्याची बालपणाची मैत्रीण गौरी हिला ते कसं सहन होणार. आपली नाराजी ती वेगळ्या शब्दांत सांगते. *लगान*मधील जावेद अख्तरने गौरीची तक्रार राधा-कृष्णाच्या रूपकातून किती सुंदर मांडली आहे.

मंधुबन में कान्हा किसी गोपी से मिले
कभी मुसकाये कभी बात करे
राधा कैसे ना जले? राधा कैसे ना जले?
आग तन मन में लगे राधा कैसे ना जले?

अतिशय बोलके शब्द. कर्णमधुर संगीत आणि अप्रतिम छायांकन. आता श्रावण महिना सुरू झाला. सणवार साजरे करण्याचा हा महिना. या महिन्यातले तसे सगळेच दिवस महत्त्वाचे. पण श्रावण वद्य ही कृष्ण अष्टमी जन्माष्टमी म्हणून साजरी केली जाते. कृष्णाच्या जन्माचा हा उत्सव आपणही राधा-कृष्णावरील गीतांनी साजरा करू या.

*लगान*मधलेच भाव असलेलं एक गीत. १९६०च्या दशकात *बेटी बेटे* चित्रपटात शैलेंद्रच्या या गीताला शंकर-जयकिशनने स्वरबद्ध केलं आहे. बोल होते–

राधिका तुने बंसरी चुराई
बंसरी चुराई क्या तेरे मन भाई
काहे को शोर मचाई रे...

शास्त्रीय संगीताच्या चाहत्यांना हे गीत विशेष आवडतं. राग दरबारीत स्वरबद्ध केलेलं हे गीत सुनील दत्तवर चित्रित करण्यात आलं होतं. सुनील दत्तला संगीताचा शौक होता ही गोष्ट फार थोड्या लोकांना माहीत अ[illegible] गातातही फार छान. चित्रपटात येण्यापूर्वी एका विदेशी रेडिओवर ते अनाउन्सर म्हणून काम करत होते. त्या दरम्यान त्यांनी स्टार अभिनेत्री

मधुबालाच्या नजरेतले बोलके भाव – गीताशी मिळतेजुळते

नर्गिसची एक मुलाखतही घेतली होती.

तर आपण *बेटी बेटे*मधल्या गाण्याबद्दल बोलत होतो. भारतीय संगीतात राग दरबारी भक्तीरसप्रधान राग मानला जातो. 'ए दुनिया के रखवाले...' (*बैजू बावरा*), 'के तोरा मन दर्पण कहलाये...', (*काजल*) याची आणखी काही उदाहरणं आहेत. म्हणूनच 'राधिके तुने बंसरी...' गीत राग दरबारीमध्ये स्वरबद्ध होणार असल्याचं समजताच सुनील दत्त विचारात पडले. त्याकाळी निर्माता-दिग्दर्शकच सर्वेसर्वा असायचे. *बेटी बेटे* (१९६४) चे दिग्दर्शक एल. व्ही. प्रसाद नामांकित निर्माता होते. सुनील दत्तनी घाबरत घाबरत जयकिशनकडे आपली शंका बोलून दाखवली. यावर जयकिशन हसत म्हणाले, 'दत्तसाहेब, तुम्ही गीत ऐका आणि तरीही खटकलं तर मला जरूर सांगा.' दरबारीसारख्या गंभीर रागाला हलकी धून देऊन शंकर-जयकिशनने हे गीत अप्रतीम केलं. रफीच्या आवाजातलं हे गाणं हिट झालं.

*लगान*मधल्या या गीतात काही संदर्भ चुकीचे आहेत. भुवन गोऱ्या मेमच्या प्रेमात पडलाय अशी शंका येऊन गौरी चिडते. पण चित्रपटाच्या अखेरीस भुवन-गौरीचं लग्न होतं आणि राधा-कृष्णाचं कधीच लग्न झालं नव्हतं. असो.

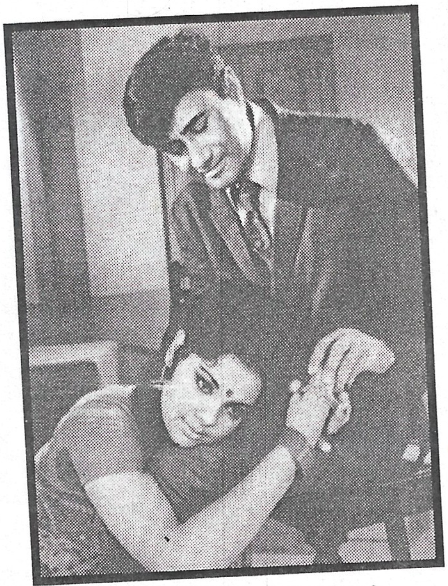
सुनील दत्तबद्दल बोलताना जन्माष्टमी साजरी करताना त्याच्यावर चित्रित केलेलं एक गीत मुद्दाम लक्षात घेण्यासारखं आहे. नूतन, सुनील दत्त आणि प्राण अभिनित खानदान चित्रपटातील हे गीत संगीतकार रवीने भैरवी रागात स्वरबद्ध केलं आहे. हेही गीत महंमद रफी आणि कोरसने गायलं आहे. शब्द आहेत–

बडी देर भई नंदलाला
तेरी राह तके ब्रिजबाला...

(भक्तीरसपर गीतं, भजनं यात संगीतकार रवीची मास्टरी होती. त्याबद्दल पुन्हा कधीतरी)

या गीताचं चित्रीकरण करताना सुनील दत्तला फारच काळजी घ्यावी लागली होती. चित्रपटात तो एका हाता-पायाला अर्धांगाचा झटका आलेला दाखवलाय. त्यामुळे नाचताना त्याला सतत जागरूक रहावं लागत होतं.

चित्रपटात राधाकृष्णाची गाणी स्मरणीय करण्याची सुरुवात सैगलपासून झाली असं म्हटलं तरी चालेल. १९४२मध्ये आपल्या चित्रलेखा परिवाराचे हितचिंतक चित्रपट दिग्दर्शक चतुर्भुज दोशींनी रणजित स्टुडियोसाठी

देव आनंद-मुमताजने साकारलेलं प्रेमगीत - राधाने माला जपी...

'राधिके तुने बंसरी चुराई...'चे संगीतकार जयकिशन

भक्त सूरदासवर आधारित एक चित्रपट बनवला होता. त्यात ज्ञानदत्तचं संगीत होतं. सैगल, खुर्शिद आणि मोनिका कलाकार होते.

असं म्हणतात की, सूरदासाचं त्याच्या पत्नीवर खूप प्रेम होतं. एकदा बायको माहेरी गेली तर तिचा विरह असह्य होऊन ते दोनच दिवसात तिच्या माहेरी पोहोचले. त्यावर पत्नीने कानउघडणी करत म्हटलं, 'असं प्रेम देवावर केलंत तर हा भवसागर पार करून मोक्ष मिळवाल.' सूरदासचे डोळे उघडले आणि ते खरोखरच भक्तीमार्गाला लागले. ज्ञानदत्तने सैगलच्या आवाजात भैरवी रागात एक गीत सजवलं – 'मधुकर श्याम हमारे ओर...'

त्यावेळचे संगीतकार किती प्रतिभावंत होते याचा आणखी एक दाखला. याच चित्रपटात एका दृश्यात श्रीकृष्ण सूरदासाला रासलीला खेळताना दर्शन देतात असा प्रसंग आहे. या प्रसंगात सैगल आणि राजकुमारीने गायलेलं गीतही भैरवी रागात आहे. एकाच चित्रपटात एकाच रागावर दोन भक्तिगीतं संगीतबद्ध करूनही दोन्हीतलं सौंदर्य अगदी वेगळं आहे. दुसऱ्या गीताचे बोल होते.

सर पे कदंल की छैया
मुरलीया बाजे री...

सैगलच्या अविस्मरणीय गीतांत या दोन्ही गीतांचा समावेश आहे. आणि इथूनच चित्रपटात राधा-कृष्णाच्या प्रेमकथेवर आधारित गीतं असण्यावर भर दिला जाऊ लागला. इथे आपण पौराणिक किंवा धार्मिक चित्रपटांचा विचार करत नाही आहोत. तर सामाजिक-ऐतिहासिक चित्रपटातील राधा-कृष्णाची गीतं विचारात घेतोय. बलराज साहनी-लीला नायडू यांना एकत्रित चमकवणारा चित्रपट *अनुराधा* (१९६०). हृषिकेश मुखर्जीच्या या चित्रपटाचे संगीतकार होतेढ सतारवादक पं. रविशंकर. भक्त कवी सूरदासने लिहिलेल्या कृष्णाच्या बाललीलांवर रचलेलं हे गीत शैलेंद्रने लिहिलं होतं–

सांवरे सांवरे काहे में से करो जोरा जोरी
बैयां ना मरोडो मोरी दूंगी गारी हटो
जाओ री सांवरे... जोग संजोगे.

हेही भैरवी रागातलंच गीत होतं. लताने अगदी मनापासून गायलेल्या या गीतात पं. रविशंकरच्या सुंदर सतारवादनाचे तुकडेही मधून मधून ऐकायला मिळतात.

*अनुराधा*तलं गीत ऐकल्यानंतर परिणीता चित्रपटाचा विसर पडून कसं चालेलं. अशोककुमार प्रॉडक्शन्ससाठी बिमल रॉय दिग्दर्शित *परिणीता* (१९५३) मध्ये अशोककुमार आणि मीनाकुमारी प्रमुख भूमिकेत होते. अशोककुमारचे लांबचे बंधू अरुणकुमार मुखर्जीचं संगीत होतं. नायक-नायिकेत बेबनाव झाल्यामुळे

कष्टी झालेली नायिका आणि बाहेर रस्त्यावरून एक साधू गात जातो.

चली राधेरानी अखियोंमें पानी
अपने मोहन से मुखडा मोडके...

मन्ना डेच्या स्वरांतलं हे गीत इतकं भावविभोर झालंय की ऐकणाऱ्याच्या डोळ्यात पाणी आलंच पाहिजे. अशोककुमारकडे या गीताबद्दल बोललो तर ते हसत म्हणतात — अरुणने मन्नाला रडवलं होतं. ऐतिहासिक चित्रपटांबद्दल बोलायचं तर के. आसिफच्या *मुगल-ए-आजम*ची प्रकर्षाने आठवण होते. अकबर सर्वधर्मप्रेमी होते. दोन्ही धर्मांचे उत्सव ते उत्साहाने साजरे करायचे. राणी जोधाबाईबरोबर जन्माष्टमी साजरी करताना दाखवलेल्या या दृश्यात आसिफने एक गीत घातलंय. लताच्या अप्रतीम गीतांच्या यादीत याचं स्थान बरंच वरचं आहे. 'मोहे पनघट पे नंदलाल छेड गयो रे...' हे गीत मधुबालावर चित्रित करण्यात आलं आहे. तिचं मोहक शालीन सौंदर्य आणि त्याला लताच्या मधुर सुरांची जोड. या गीतातले भाव चेहऱ्यावर आणण्यासाठी दिग्दर्शकाने मधुबालाकडून इतकी मेहनत करवून घेतली होती, की शेवटी तिच्या डोळ्यात पाणी आलं. चित्रपट पडद्यावर पाहताना आपले डबडबलेले डोळे पाहून मधुबालाला स्वतःलाच आश्चर्य वाटलं होतं.

कान्हाबद्दल अशी गोड तक्रार करणाऱ्या गोपीचे नेमके भाव लताजींच्या कंठातून साकारले आणि मधुबालाच्या कथ्थक नृत्यातून सजीव झाले.

असंच आणखी एक छान गीत आहे. आजची पिढी अजितला खलनायक म्हणून ओळखत असली तरी १९५०च्या दशकात अजित, नलिनी जयवंत, राज मेहरा वगैरे कलाकारांना घेऊन एक चित्रपट आला होता, *नास्तिक*. फिल्मीस्तान स्टुडिओसाठी या चित्रपटाचं दिग्दर्शन विनोदी नट आय.एस.जोहर यांनी केलं होतं. गीतकार होते प्रदीप आणि संगीतकार सी. रामचंद्र. गाण्याचे बोल होते —

कान्हा बजाये बांसुरी
और ग्वाले बजाये मंजिरे
के गोपिया नाचे छुमक छूम...

त्यानंतर अनेक वर्षं उलटल्यावर 'जी'ला दिलेल्या एका मुलाखतीत सी. रामचंद्र यांनी या गीताबद्दल बोलताना सांगितलं, ती तर मी एका लोकप्रिय लोकगीतावरून चाल घेतली होती.

गीत गाता चलमध्ये राधेची भक्ती सारीकाच्या अभिनयात

राधा-कृष्णाच्या गीतांची सुरुवात सैगलपासून

मी प्रदीपच्या बायकोला एकदा ते लोकगीत गुणगुणताना ऐकलं होतं... याला म्हणतात प्रामाणिकपणा.

तर ते लोकगीत कोणतं होतं? 'आशा भर्यां रे अमे आविया ने मारे व्हाले रमाड्या रास रे आवेल आशा भर्यां...'

दिलीपकुमार-नौशाद-रफी-शकील बदायनी यांच्या *कोहिनूर*मधल्या 'मधुबन में राधिका नाचे रे...' बद्दल 'जी'मध्ये अनेकदा लिहिलं गेलं आहेच.

१९७०मध्ये एक चित्रपट आला होता, *ड्रायव्हर*. चित्रपट प्रदर्शित झाला पण चालला नाही. आज याचं नावही कोणाला माहीत नसेल. या चित्रपटात एक फारच छान कृष्णगीत होतं. लताच्या आवाजात इंदिवरच्या गीताला सोनिक ओमींने स्वरबद्ध केलं होतं. गीतात कारुण्य ओतप्रोत होतं. शब्द याप्रमाणे होते—

कान्हा रे कान्हा
तुंने लाखों रास रचाये
फिर काहे तोसे
और किसी का प्यार न देखा जाये...

चित्रपट गाजला नाही, पण हे गीत संस्मरणीय झालं.

असंच आणखी एक खास लक्षात राहणारं गीत. फिल्मीस्तानसाठी चतुर्भुज दोशींनी १९५८मध्ये *संस्कार* नावाचा एक सामाजिक चित्रपट बनवला होता. अनिल विश्वासनी हे गीत स्वरबद्ध केलं होतं. हेही नायिकेवर चित्रित गीत होतं. आशा भोसलेंच्या स्वरांतले शब्द होते—

राधे तेरे आसू पी के, रोक ना पायेंगे
लगन बढा ले और श्याम तेरे दौडे आयेंगे...

राधाकृष्णाच्या गीतांत देव आनंदच्या *तेरे मेरे सपने*च्या एका गीताचा उल्लेख करायलाच हवा. इथेही नायक-नायिकेच्या प्रेमाचीच कहाणी आहे. पण गीतात राधा-कृष्णाच्या प्रेमाचा दाखला दिलाय. नीरजच्या शब्दांना एस.डी. बर्मनचं संगीत आणि कंठ लताचा होता.

जैसे राधाने माला जपी श्याम की
मैने ओढी चुनरिया तेरे नाम की...

आणि अखेरीस १९७५मध्ये राजश्रीवाल्या ताराचंद बडजात्याने एक छोट्या [illegible] चित्रपट बनवला होता, गीत गाता चल. सचिन-सारीका मुख्य भूमिकेत होते. रवींद्र जैनने एक सुंदर गीत इथे दिलं होतं —

श्याम तेरी बंसी पुकारे राधा नाम
लोक करे मीरा को यूं ही बदनाम
सांवरे की बंसी को बजने से काम...
राधा का भी श्याम हो तो मीरा का भी श्याम...

जन्माष्टमीच्या निमित्ताने इथे राधा-कृष्णाची थोडी गीतं आळवली. इथे 'जसोमती मैया से बोले नंदलाला...' किंवा 'बडा नटखट है किशन कन्हैया...' सारखी यशोदा-कृष्ण ही माय-लेकांची गीतं मुद्दाम घेतली नाही. कारण ही झलक राधा-कृष्णाच्या गीतांची आहे. ●